

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ОСВІТИ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Швець Є.Я., Швець Д.Є., Винарчук Т.В. (м. Запоріжжя)

Анотація

У статті розглядаються системи внутрішнього моніторингу вітчизняних та зарубіжних вищих навчальних закладів, традиційні та інноваційні підходи до контролю якості освіти; окрема увага приділяється досвіду Запорізької державної інженерної академії в контексті дослідження проблеми моніторингу якості освіти.

Ключові слова

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР, ЯКІСТЬ ОСВІТИ, МОНІТОРИНГ, РЕЙТИНГ, АНКЕТУВАННЯ, КОНКУРСНА КОМІСІЯ.

Вступ

Перспектива приєднання України до Болонського процесу створила умови вітчизняним ВНЗ для розширення наукового та освітнього простору, визначила найголовніше завдання – підвищення якості освіти. Створення єдиного європейського наукового та освітнього простору посилило конкуренцію між українськими вищими навчальними закладами, які відтепер право на освітню діяльність повинні доводити високим рівнем освітніх послуг та наукової діяльності. Лише ті ВНЗ, які забезпечують високий рівень якості освіти студентів, мають відповідний професорсько-викладацький склад і матеріально-технічну базу, можуть прискорити входження України до європейського науково-освітнього простору і витримати конкуренцію з європейськими навчальними закладами.

Можна нескінченно сперечатися про переваги та недоліки Болонського процесу, позитивні та негативні наслідки, проте варто визнати, що необхідність змін у системі української вищої освіти назріла вже давно не залежно від євроінтеграції. Болонський процес виступив у ролі каталізатора, який зрушив з місця, а у деяких випадках змусив звернути увагу на проблеми, пов'язані переважно з якістю освіти.

Обговорення проблеми якості освіти триває. Дослідники і практики намагаються дати визначення якісної освіти, з'ясувати її критерії та складові. Підвищення якості освіти не можливе без організації внутрішнього моніторингу, який дозволяє охарактеризувати відповідність до визначених критеріїв якості, вчасно виявити прорахунки та недоліки. Тому кожен навчальний заклад намагається створити власну ефективну систему внутрішньої діагностики, яка б дозволяла отримати повну та об'єктивну інформацію про всі сфери діяльності навчального закладу.

Мета статті

У зв'язку з вищезазначеним пропонуємо проаналізувати системи внутрішнього моніторингу вітчизняних та зарубіжних ВНЗ, з'ясувати

завдання та напрямки самооцінки, визначити місце традиційних та інноваційних підходів в контексті підвищення якості освіти.

Обговорення проблеми. Оскільки не існує усталеної, загальноприйнятої системи внутрішнього моніторингу, кожен навчальний заклад формує власну систему з урахуванням специфіки освітньої галузі. Формулювання основних завдань, напрямків та вибір методів самооцінки зумовлені розумінням конкретним ВНЗ суті якісної освіти.

Наприклад, в Національній металургійній академії України (НметАУ) та Дніпропетровському національному університеті (ДНУ) вважають, що самооцінювання – це важлива передумова вдосконалення ВНЗ, подальшого його розвитку, адже воно дозволяє виявити проблеми й вжити заходи щодо їх розв'язання [1, 379]. Самооцінка НметАУ та ДНУ включає такі напрямки:

- діагностику рівня засвоєння знань та умінь студентами;
- періодичну атестацію викладачів;
- оцінку діяльності окремих підрозділів (кафедр, факультетів та ін.) та ВНЗ в цілому [2, 18].

Напрямки моніторингу запропоновані цими відомими українськими ВНЗ можна назвати традиційними, адже контроль у подібному вигляді проводився задовго до приєднання України до Болонського процесу. Керівництво ВНЗ систематизувало набутий досвід, удосконалило та модернізувало систему новими методами діагностики. Хоча система має певні переваги й недоліки, вона зрозуміла й не громіздка.

Російські колеги досить часто говорять про систему менеджменту якості. Так, кандидат економічних наук В.Волкогон, начальник Калінінградського морського рибпромислового коледжу, вважає, що система менеджменту якості сприяє переходу навчального закладу на новий рівень роботи та управління якістю освіти [3, 100-101]. В такій моделі контроль – це одна із функцій менеджменту якості, складова системи менеджменту, тобто управління якістю навчального закладу. В цій системі контроль спрямований переважно на процес та результати навчання.

Підхід до контролю якості освіти з позицій менеджменту можна назвати інноваційним. Керівництво в управлінні навчальним закладом орієнтується на результати моніторингу, а значить прийняті рішення спрямовані на підвищення якості освіти. Проте інновації не руйнують традиції, а доповнюють один одного. Так, у зазначеному навчальному закладі напрямки контролю цілком традиційні – контролю підлягають самі навчальні заняття, їх відвідування, поточне та підсумкове оцінювання знань студентів, а також кваліфікація викладачів.

О.Берестнєва, кандидат технічних наук, доцент кафедри прикладної математики Томського політехнічного університету (ТПУ), та О.Марухіна, асистент кафедри оптимізації систем управління ТПУ,

вважають, що на якість освіти впливають усі аспекти діяльності ВНЗ: науково-дослідний, навчальний, виробничий, фінансовий, адміністративний, господарчий [4, 84-85]. Якість освіти ці російські дослідники розглядають у таких напрямках:

- Якість умов (освітні програми, педагогічні кадри, рівень підготовки абітурієнтів, матеріально-технічна база і т.п.).
- Якість процесів (методики, технології, що супроводжують процес навчання, складова якості діяльності викладача, що пов'язана з процесом надання освітньої послуги та ін.).
- Якість результатів (якість знань, вмінь, навичок студентів на різних етапах навчання, якість компетентності випускників, якість науково-технічної продукції, якість освітніх послуг).

Водночас, О.Берестнева та О.Марухіна підкреслюють, що пріоритети у визначенні якості освіти можуть бути різними та акцентують увагу на оцінювання якості знань, вмінь і навичок студентів:

- Якісні показники абітурієнтів (психофізіологічного та фізичний стан, знання).
- Якість діяльності викладачів (професійні характеристики та аналіз змісту навчальної дисципліни).
- Якість підготовлених спеціалістів (відповідність до державних освітніх стандартів, вимог працедавців, за професійно значущими якостями) [4, 85].

Орієнтація на вимоги працедавців у професійній підготовці спеціалістів відповідає умовам конкуренції на ринку освітніх послуг та концепції вищої освіти. Урахування вимог ринку сприяє модернізації змісту навчальних програм, збільшення можливостей працевлаштування випускників, що у США є одним із критеріїв якості освіти.

В Академії управління "ТИСБИ" (РФ) внутрішньою оцінкою займається лабораторія моніторингу, яка є підрозділом кафедри "Менеджмент" [5, 88-89]. Лабораторія працює за складеною програмою, яка має два напрямки – зовнішній та внутрішній. В основу концепції контролю за якістю освіти покладено діагностику задоволення потреб внутрішніх та зовнішніх споживачів. У цьому навчальному закладі вважають, що в умовах конкуренції саме орієнтація на потреби споживачів зумовлює успіх навчального закладу на ринку освітніх послуг. До зовнішніх споживачів належать: суспільство, батьки, працедавці, до внутрішніх - викладачі, співробітники, студенти.

Напрямки зовнішнього і внутрішнього моніторингу подано в таблиці 1 [5, 90].

Таблиця 1 – Параметри оцінки задоволеності споживачів

Споживачі	Параметри
Викладачі та співробітники	Задоволеність умовами роботи: стан матеріально-технічної бази, в т.ч. інформаційне забезпечення, харчування та медичне обслуговування. Задоволеність діяльністю адміністрації в різних аспектах: Введення інновацій в освітній процес, мікроклімат у колективі, ставлення до співробітників, залучення до прийняття рішень в управлінні, задоволеність системою оплати праці та стимулювання праці, стабільність колективу.
Студенти	Працевлаштування. Якість освіти. Навчально-методичне, інформаційне забезпечення, стан матеріальної бази навчального процесу. Мотивація навчання.
Зовнішні споживачі	Привабливість ВНЗ. Рівень підготовки спеціалістів. Потреба в спеціалістах. Особистісні та професійні якості випускників. Вплив ВНЗ на суспільство.

На відміну від інших навчальних закладів в Академії управління “ТИСБИ” вивчається не лише результати науково-педагогічної діяльності викладачів. Моніторингу підлягає також задоволеність умовами праці та її оплата, а значить ВНЗ будує стосунки з персоналом на умовах взаємних обов'язків. В такій системі відповідальність за якість освіти не перекладена виключно на науково-педагогічний склад ВНЗ.

Польський науковець Роберт Ковалюк (кандидат наук, кафедра рахунку витрат та управлінського обліку, Економічна академія у Вроцлаві) в менеджменті ВНЗ розглядає можливості використання стратегічної карти результатів. У цій моделі спочатку визначаються завдання та ідеали ВНЗ, формулюється кінцева мета і вже після цього складається стратегічний план діяльності навчального закладу. Моніторинг здійснюється для контролю за реалізацією плану та виконанням визначених завдань.

В моделі, представленій польським науковцем, не останнє місце приділяється аналізу фінансових показників та визначенню так званої фінансової перспективи: “Фінансова перспектива в простий спосіб дозволяє вимірювати результати менеджменту вищим навчальним закладом . Без сумніву, найважливішими критеріями фінансової оцінки є ліквідність чи платоспроможність” [6, 21].

Розглянуті системи внутрішнього моніторингу різні, вони поєднують інноваційні та традиційні підходи, але їх об'єднує завдання підвищення якості освіти. Хоча навчальні заклади впроваджують власні системи, визначають методи, напрямки та критерії дослідження, внутрішній моніторинг охоплює такі спільні напрямки: контроль за знаннями об'єктів навчання, тобто студентів, оцінку

наукової та педагогічної діяльності викладачів, навчальних програм, матеріально-технічних та інформаційних умов навчання.

Щодо діагностики вмінь та знань студентів особливих ускладнень не виникає. Контроль знань у навчальних закладах є важливою складовою навчального процесу. В українських навчальних закладах НметАУ та ДНУ діагностику знань і вмінь студентів проводять за такими напрямками:

- контроль знань на вході: вступні іспити або співбесіди, і на початку першого семестру (це так звані нульові контрольні роботи з математики, фізики, хімії, мови тощо);
- поточний контроль, який проводиться протягом семестру;
- семестровий контроль при проведенні сесії;
- контроль знань та вмінь на виході за результатами державних іспитів та захисту дипломних проектів та робіт [1, 380].

Ми приєднуємося до висновків науковців цих навчальних закладів, О.Величка та В.Вікторова, і не заперечуємо того, що зусилля варто концентрувати на підвищенні об'єктивності оцінювання за допомогою письмових або тестових форм контролю, якісної підготовки контрольних завдань [1, 380].

Дійсно, методи і форми контролю вимагають постійного вдосконалення, залучення нових сучасних технологій. Проте, слід пам'ятати, що надмірний контроль, зловживання ним, може привести до перевантаження психіки студентів, встановлення напруженої атмосфери, що аж ніяк не сприяє покращенню засвоєння навчального матеріалу.

Проблема оцінки діяльності науково-педагогічного складу складніша. Насамперед, постає питання, який аспект діяльності, науковий чи педагогічний необхідно оцінювати, якому з них надавати перевагу. Які критерії та методи дозволяють об'єктивно та точно оцінити якість наукової та педагогічної діяльності? Перешкоджає впровадженню моніторингу педагогічної діяльності також і той факт, що тривалий час неофіційно пріоритетною у ВНЗ вважалася наукова робота. Якості ж викладання приділялося досить мало уваги, воно мало другорядне значення.

Однак безпідставно стверджувати, що відтепер педагогічна діяльність витіснить наукову. Ні, це рівнозначні, важливі напрямки діяльності педагога вищого навчального закладу. Завдання внутрішнього моніторингу – допомагати викладачу вдосконалювати педагогічну майстерність та стимулювати наукову діяльність.

У Полтавській аграрній академії проведено дослідження уявлення студентів про педагогічну майстерність викладача [7, 134-135]. Аналіз проведеного опитування засвідчив, що усі респонденти погоджуються з тим, що викладання впливає на рівень знань студентів. Опитування показало, що студенти ставлять високі вимоги до рівня кваліфікованості викладача. На думку студентів

встановлення дружніх стосунків із викладачем сприяє покращенню навчального процесу

В американській системі освіти проблемі “поганих” і “хороших” викладачів приділяють багато уваги [8, 76]. За американськими критеріями до “поганих” відносяться ті, які:

1. Не володіють змістовними і ґрунтовними знаннями зі свого предмету.
2. Погано здійснюють педагогічний контроль знань.
3. Непрофесійно себе поводять.
4. Не вміють здійснювати діагностику проблем, що вивчаються.
5. Нав'язують свої ідеї, методи.
6. Володіють хибними судженнями та ідеями.
7. Не мають мети навчання.

У ЗДІА опитування проводиться за анкетною “Викладач очима студентів”, яка складається з 18 показників. Кожен показник оцінюється за 9 бальною шкалою:

1. Викладає матеріал якісно, доступно.
2. Роз'яснює складні питання.
3. Виділяє головні питання.
4. Може викликати та підтримати інтерес аудиторії до предмета.
5. Стежить за реакцією аудиторії.
6. Ставить запитання, спонукає до дискусії.
7. Додержується логічної послідовності викладу.
8. Демонструє культуру мови, чіткість дикції, нормальний темп викладання.
9. Вміє зняти напруження та втому аудиторії.
10. Орієнтується на використання матеріалу, який вивчається у майбутній професійній та громадській діяльності.
11. Творчий підхід і зацікавленість до своєї роботи.
12. Доброзичливість та такт стосовно студентів.
13. Терпіння.
14. Вимогливість.
15. Зацікавленість в успіхах студентів.
16. Об'єктивність в оцінці знань студентів.
17. Уважне ставлення до студентів.
18. Приваблює до себе високою ерудицією, манерою поведінки, зовнішнім виглядом.

Зазначимо, анкета складена професійно. Результати представляють інтерес перш за все для викладачів, адже орієнтуючись на вказані недоліки у викладанні, можна вдосконалити власну методику.

Опитування студентів для оцінки педагогічної діяльності викладача вважають ефективним також в Харківському національному університеті ім. В.Н.Каразіна, Економічній академії у Вроцлаві. Польські колеги скорочують час на підведення підсумків

опитування за допомогою Інтернету: “Якість найкраще перевіряється за допомогою анонімного анкетування студентів в кінці семестру з встановленням бального критерію оцінок, наприклад: підготовки викладача до занять, пунктуальності, культури зрозумілості та чіткості переказу. Додатково анкетування повинне дозволяти вираження особистих думок, у вигляді одного – двох речень. Анкетування повинне провадитись в Інтернетовій системі, що забезпечить швидке електронне опрацювання даних” [6, 22].

Харківські колеги опитування «Викладання очима студента» проводять щосеместрово і залучають усіх студентів 2-4 курсів. Результати опитування та моніторингу відкриті, їх розміщують на веб-сторінці університету, публікують в газеті «Харківський університет» [9, 16-18].

Не менше уваги педагогічній діяльності приділяють в інших ВНЗ. Наприклад, у Полтавській державній аграрній академії пропонують скласти професіограму викладача, яка більше орієнтована на характеристику педагогічної діяльності. Запропонована професіограма складається із 15 пунктів.

Для оцінки праці викладача обрано такі традиційні критерії: “Середній бал успішності студентів, кількість студентів, що беруть участь у роботі наукового гуртка, предметних олімпіад; виступають на конференціях; активність роботи студентів на заняттях, зацікавленість предметом, намагання студентів звертатися до додаткової літератури, кількість студентів, присутніх на лекціях” [7, 136]. На основі таких критеріїв виділяють чотири рівня педагогічної майстерності (елементарний, базовий, досконалий, творчий).

В Запорізькій державній інженерній академії вважають, що моніторинг не повинен бюрократизувати діяльність ВНЗ, заважати основній роботі та відволікати багато часу. Моніторинг досягає мети лише тоді, коли він проводиться постійно та охоплює всі сфери діяльності навчального закладу. Водночас він не обмежується функціями контролю, його основне завдання – сприяти підвищенню якості освіти.

В ЗДІА створення системи моніторингу розпочали із відновлення та вдосконалення традиційних форм контролю. В академії прагнуть максимально використати потенціал та досвід традицій, зрозумілих для викладачів та простих у використанні.

Моніторинг охоплює педагогічний, науковий та методичний напрямки роботи професорсько-викладацького складу. Щорічно викладачі звітують про наукову діяльність, двічі на рік – про методичну. Крім того, відділ інноваційних навчальних технологій вивчає методичне забезпечення дисциплін, що допомагає спрямувати роботу кафедр.

Досить ефективною є практика контрольних відвідувань лекційних та практичних занять, до яких залучаються досвідчені, Моніторинг якості освіти: традиції та інновації

висококваліфіковані та відповідальні науково-педагогічні кадри закладу. З одного боку, це найкращий спосіб об'єктивно оцінити педагогічну діяльність викладача. З іншого – контрольні відвідування занять сприяють підвищенню педагогічної майстерності, так як доречні зауваження досвідчених колег вказують на недоліки, на те, що потребує вдосконалення.

Для характеристики якості педагогічної діяльності необхідні критерії щодо оцінювання практичних, лабораторних та лекційних занять. Критерії оцінювання занять повинні враховувати наступні дидактичні принципи: науковості, систематичності, доступності, наочності, свідомості та активності сприйняття, виховного характеру навчання й організації занять.

Практичні та лабораторні аудиторні заняття необхідно оцінювати за елементами навчальної роботи, серед яких розрізняють навчальні, організаційні, виховні. Особливу увагу слід приділяти також індивідуалізації та активізації навчальної роботи студентів.

Для характеристики якості лекційного заняття викладача необхідно скласти таблицю показників якості лекції. Оцінюванню підлягає реалізація найголовніших дидактичних принципів. Для зручності у кожному із принципів виділено навчальні елементи.

До традиційних форм контролю якості кадрового забезпечення відноситься також конкурсне заміщення посад професорсько-викладацького складу навчального закладу. У зарубіжних навчальних закладах призначенню на посади також приділяється велика увага. Так, Ю.Усиченко (Київський національний економічний університет) відзначає, що в багатьох країнах світу своєрідною оцінкою діяльністю науковця є процедура призначення на посаду доцента або професора. При чому до уваги беруться три аспекти діяльності: "1) організаційно-методичні аспекти проведення занять; 2) рівень розвитку комунікативної культури; 3) наявність професійно важливих рис характеру, що забезпечують ефективність з боку поведінки викладача і його взаємовідношень зі студентами" [10, 15].

Ще за років Радянського Союзу конкурсні комісії неодноразово піддавались гострій критиці, найчастіше за формальність діяльності. Проте звести до формальності можна будь-яку форму контролю. Конкурсне заміщення дозволяє поповнювати професорсько-викладацький склад найкращими спеціалістами, а переобрання на посаду стежити за професійним ростом. Так, в Положенні про комісію з заміщення посад професорсько-викладацького складу ЗДІА одним із завдань її діяльності визначається підвищення кваліфікації та ділового росту викладачів академії.

Висновки

Підвищення якості освіти та підтримка її на належному рівні не можливі без постійного внутрішнього моніторингу. В першу чергу самі навчальні заклади зацікавлені в об'єктивній інформації про всі

напрямки власної діяльності. Якою б не була обрана система діагностики, будь-то модернізовані традиційні методи контролю, або інноваційні підходи на засадах менеджменту, вона є важливою умовою виконання завдання підвищення якості освіти. Моніторингу підлягають не тільки знання студентів, матеріально-технічні та інформаційні умови навчання. Аналіз доводить, що зростають вимоги до науково-педагогічного складу, а якість освіти все більше пов'язують із науковою діяльністю та педагогічною майстерністю викладачів. Своєчасне виявлення недоліків, допомога в управлінні якістю освіти, стимулювання діяльності викладачів та студентів – основні завдання системи моніторингу вищого навчального закладу.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ вдосконалення системи внутрішнього моніторингу вітчизняних вищих навчальних закладів та підвищення якості освіти, зокрема Запорізької державної інженерної академії.

Джерела

1. Величко О. Вікторов В. Самооцінювання у вищих навчальних закладах як дієва складова менеджменту якості освіти // Вісник УАДУ. – 2003. - №2. – С.379-388.
2. Величко О.Г, Пінчук С.Й., Іващенко В.П., Ясев О.Г. Системний моніторинг якості освітянської діяльності // Теорія і практика металургії. – 2004. - №1. – С.16-22.
3. Волкогон В. Система качества в колледже // Стандарты и качество. – 2004. - №8. – С.100-102.
4. Берестнева О., Марухина О. Критерии качества обучения в высшей школе // Стандарты и качество. – 2004. - №8. – С.84-86.
5. Кравченко Е. Мониторинг как практический инструмент управления вузом // Стандарты и качество. – 2004. - №8. – С.88-91.
6. Коваляк Р. Стратегічна Карта Результатів (Balanced Scorecard) у менеджменті вищого навчального закладу // Новий колегіум. – 2004. - №4. – С.19-24.
7. Антонець М. Бакай Л. Белікова К. Удосконалення педагогічної майстерності за сучасних умов реорганізації вищої аграрної освіти // Освіта і управління. – 2004. – т.7. - №3-4. – С.133-137.
8. Зварич І. Засади педагогічного контролю й оцінювання знань студентів США // Рідна школа. – 2004. - №4. – С.75-76.
9. Бакіров В. Зиман З. Холін Ю. Висока якість університетської освіти – вимога часу // Вища освіта України. – 2005. - №1. – С.15-19.
10. Усиченко Ю. Формування системи управління якістю освітніх послуг у вищих навчальних закладах // Україна: аспекти праці. – 2003. - №8. – С.14-18.

Стаття надійшла 28.12.2005 р.